

Др Милан Ристовић, редовни професор
Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд

УДК 930(497.1)''19''

Коме припада историја Југославије?*

Када се распадне и нестане заједничка држава, коме припада, до јуче заједничка, прошлост? Шта и куда с њом? Ко су њени „леgitимни наследници“ и да ли их уопште има? Колико је она прихватана као заједничка прошлост? Шта се догађа са заједничким (институционализованим) памћењем као делом заједничког идентитета, „заједничким просторима“ и „местима сећања“?¹

Како се током деведесетих година прошлог века и добрим делом прве деценије 21. века чинило, историја југословенске државе, дужа од седамдесет година (као специфичне „заједнице сећања“, са много дужом предисторијом), постала је непотребан баласт, који треба одбацити као неугодно тесно, демодирано одело, које је стезало набујале етноцентричне и националистичке тенденције. У тумачењима нових националних идеолога и политичких лидера, укључујући и део историографије, југословенско искуство постало је наметнути оков, подсећајући на промашеност једне насукане и у крви грађанског рата потопљене идеје и идеологије.² Социолог Тодор Куљић сматра да су данас на

---

* Текст је с мањим скраћивањем објављен на немачком језику насловљен „Wem gehört Geschichte? Konkurrierende Erinnerungen an Jugoslawien“ у зборнику радова *Europa und sein Osten. Gechichtskulturelle Herausforderungen*, W. Borodziej, J. von Puttkamer (Hrsg.), Oldenburg Verlag, München 2012, стр. 105–116.

¹ Пјер Нора (Pierre Nora) сматра да памћење и повест нису синоними, већ „... у сваком погледу супротности“. Он супротност види у томе што „памћење израста из групе чију је кохезију успоставило [...] Повест, напротив, припада свима и никоме, па је тако позвана да буде универзална“. Cit. по Alaida Asman, *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*, Beograd, 2011, стр. 48. У југословенском случају уочљив је управо проблем недостатка потребне кохезије; део тврдње о неприпадању има у историјској пракси, по нашем мишљењу, довољно доказа. О њеној „универзалности“ се може расправљати. Ставови А. Асман којима детаљно разрађује своје виђење односа ова два елемента и тако „релативизује“ тврдњу П. Нора, указујући на сву сложеност процеса њиховог стапања и раздвајања, приближавања историје и памћења (наводи случајеве Oral history и холокауста), социјалне оквире памћења, и друго.

² О употреби традиције у политичкој транзицији на примеру Србије в.: Naumović, Slobodan, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*, Beograd 2009.

делу „противречни процеси“ у којима Источна Европа до глобализације стиже „преко националног и преко нормализовања прошлости“. Југословенска идеологија и историја заједничке државе као „проблематичног“ тестаментарног наслеђа, постају оптерећење у таквим процесима, као испољавање наднационалног („разне верзије југословенства, интернационализма и космополитизма“) и непожељни као анахрони, неприхватљиви. Прихватљиво је „национално мишљење“ и становиште са којег се сада посматра и (заједничка) историја, уз занемаривање опасности које носи такво сужавање изузетно сложене слике не само југословенске стварности између 1918. и деведесетих година 20. века.³

Ако се пажљиво анализира писање знатног броја историчара, који су се у својим сада „независним“ националним историографијама бавили југословенском, посебно савременом, историјом, читалац се суочава са тирадама о мукама сваког појединачног национала посебно у „југословенској тамници народа“. У преовлађујућем етноцентричном и националистичком наративу деведесетих година прошлог века историја државе на умору била је „наметнуто оптерећење“ – укључујући и оне политичке снаге које су наступале формално и вербално као њена „последња барикада одбране“ од сепаратизма (као што је био случај са Милошевићем). Ње се требало отарасити и вратити аутентичном, „чисто националном приступу“, стварањем Југославије у „потиснутој националној историји“. Такође, тај заокрет подразумевао је и ревизију идеолошких становишта са којих је требало убудуће бавити се прошлошћу.

Однос према новој држави рођеној на крају Првог светског рата међу политичким и интелектуалним елитама три конститутивна народа, Србима, Хрватима и Словенцима, одсликавао је не само различита политичка полазишта већ и припадност различитим историјским традицијама и „политикама сећања“. Како је, дефинишући однос према југословенској држави нагласио један савременик, он се кретао „између одушевљења и разочарања“.⁴ Ступали су у заједницу засновану на идеализму, са нејасним, често површним представама једних о другима, са танком економском подлогом и различитим интересима, али мотивисани и прагматичним уверењем да се очување националне самобитности малих народа може остварити само удруживањем. Стварање нове државе било је схватано међу Србима и као заокруживање националног уједињења, вредно жртвовања своје државности, али и уједињење са словеначком и хрватском браћом (што је било дефинисано и као један од кључних ратних циљева српске владе у децембра 1914). После окончања рата, било је истицано

³ Kuljić, Todor, „Rat i sećanje“, у: *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti, Zbornik radova*, Beograd 2006, стр. 89.

⁴ Goldstein, Ivo, „Hrvati i Jugoslavija; između oduševljenja i razočaranja“, у: Balkovec, Bojan (прir.), *Jugoslavija v času. Devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države – Yugoslavia Through Time. Ninety Years Since the Formation of the First State of Yugoslavia*, Ljubljana 2009, стр. 57, 58.

и као заслужена награда за велике ратне напоре и губитке. На томе је почивало делом и „право“ да у уређењу државе, са српском династијом на челу, српски глас буде најснажнији. То је било у супротности са схватањима и претензијама политичке елите других „једноплених народа“, пре свега у Хрватској, која се позивала на своју државноправну традицију.

Проблем конструкције заједничког, композитног, у суштини новог „историјског идентитета“ и „историјске традиције“ као легитимационе подлоге нове државе (нове „заједнице сећања“) наметао се од првих дана њеног постојања. Тај задатак, показало се, био је тежак и са неизвесним исходом. Сложени историјски процеси, верске и цивилизацијске специфичности, различити утицаји процеса „дугог трајања“ на јужнословенске народе, проблеми друштвено-структурне природе, недовршена модернизација и многи други чиниоци утицали су на усложњавање односа не само међу појединим (тада признатим) „националним играчима“ (Срби, Хрвати, Словенци). Разлике су мање-више биле видљиве и унутар сваког појединог „националног корпуса“.⁵

Прва југословенска држава покушала је да, неуспешно, административним и политичким мерама спроводи заједничку просветну и културну политику, као предуслов за националну интеграцију, укључујући и (стварање) заједничку повест. Током постојања парламентарног система до 1929. и увођења краљевске диктатуре, држава није успела да донесе основне законе о заједничкој просветној политици и заједничким уџбеницима, па ни онима из историје. Расправе о заједничким уџбеницима трајале су до 1937. и никада није дошло до њихове државне монополизације. Мишљења о томе како до заједничке културне и просветне политике главних политичких фактора Краљевине била су током прве деценије постојања дубоко подељена, подразумевајући и схватања о улози националних историја и традиције. Тако су српски радикали, водећа српска политичка партија, били за препуштање тих процеса саморегулацији, без посебног мешања политичких партија у културну и просветну политику. Сматрали су да историју и традицију не треба мењати и прилагођавати новим приликама, да са генерацијама које су их већ упиле и прихватиле не треба рачунати. Наду треба полагати само у „...омладину, која још не зна историју и која још није прожимана традицијама“. Треба поћи од деце у основним школама, и учити их историји „...која је почела од децембра 1918. и уливати им традицију од тог времена“.⁶

⁵ Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1981, стр. 19–28; Calic, M., J., *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*, München 2010, стр. 77–97.

⁶ Димић, Љубодраг, „Југословенска држава, друштво и просветна политика“, у: *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд, 2000, стр. 20–21. (У даљем тексту: Димић, Љубодраг, „Југословенска држава...“)

Водећа хрватска странка ХСС тражила је да се културна политика заснива на свакој појединој народној култури, да следбеници странке унапређују „културне особености“ хрватског народа и „чувају од туђих примеса“. Насупрот државном унитаризму, њени идеолози су тврдили „да нема културе без историје, као ни историје без културе, јер култура и историја иду заједно“. Насупрот затвореној клерикално-националној концепцији словеначких конзервативаца, заслуга словеначких либерала била је у инсистирању на јединственом програму наставе историје на целом југословенском простору, унификацији школе и њеној „национализацији“ (у интегрално-југословенском смислу).⁷

Тако је прва држава Јужних Словена почивала не само на климавим политичким и економским темељима већ је била и далеко од кохерентне „заједнице сећања“. Ако макар летимично погледамо стање историографије у Краљевини, намеће се закључак да је то механички скуп националних историографија, са готово маргиналним постотком општејугословенских тема. Покушаји писања заједничке историје били су, осим у неколико случајева, више пропагандно-династичке природе него релевантна историографија. Центрипетална сила ексклузивно националних историографија и „скора прошлост која се није завршила“, сукоби на политичкој сцени, преношени и у историјску науку (као изразито „националну дисциплину“), биле су само неке од препрека. Свако важније историографско питање носило је у себи клицу политичког сукоба.

У ретке покушаје институционалног организовања припада оснивање Југословенског историјског друштва 1928, које је покренуло Југословенски историјски часопис (ЈИЧ, излазио је између 1934. и 1939), са задатком да се „бави важним и крупним питањима и проблемима наше народне и државне прошлости... онима, који се тичу целог народа или бар његових знатнијих делова“.⁸ Као гласило Савеза историчара Југославије, обнављан је у социјалистичкој Југославији и гашен два пута (1962–1981; 1986–1988). Отварања нових историографских „фронта“ почетком осамдесетих година 20. века означило је и његов крај.⁹ Последњи, неуспели, покушај његовог оживљавања био је 1996. године.¹⁰

Са доласком на власт новог, комунистичког режима, 1945. године, појавила се потреба за политичким и идеолошким премоделовањем дискурса југословенске прошлости, као (новим!) дисконтинуитетом са претходним моделом колективног памћења. По својим садржајима, требало је да подстакне „колек-

⁷ Димић, Љубодраг, „Југословенска држава...“, стр. 27–29.

⁸ Димић, Љубодраг; Станковић, Ђорђе, *Историографија под надзором. Прилози историји историографије*, II, Београд 1996, стр. 27–28. (у даљем тексту: Димић, Љ.; Станковић, Ђ., *Историографија...*)

⁹ Димић, Љ.; Станковић, Ђ., *Историографија...*, стр. 27–28.

¹⁰ Реџе, др Воџо, „Југослованска историографија по Другој световној војни“, у: *Tokovi istorije*, br. 1-4/1999, стр. 312–325;

тивну амнезију“ о претходном историјском времену, обележеном владавином монархије и буржоазије.¹¹ (Како тврди Т. Куљић, „прошлост се мења зато што се мења визија будућности.“) Тако су сва тумачења, на првом месту најновије прошлости, била подвргнута тој врсти процеса.¹² Односно, била су уклопљена у идеолошки калуп новог „јавног памћења и заборава“,¹³ после којег је могуће селективно памћење представити „као аутентично и неискривљено“.¹⁴

Већ током припреме за Први конгрес историјских друштава ФНРЈ 1952, критикована су „размимоилажења“ у историјским публикацијама у републикама. Оцењене су „штетне појаве и тенденције“ запостављања ширег, југословенског контекста, непознавања и погрешака у писању о прошлости других југословенских народа. Као најопасније појаве били су обрада и постављање проблематике „под осетним утицајем предратне грађанске историографије“, и упуштање у писање о „[...] у националном погледу веома осетљивих проблема [...] историје неког другог народа ФНРЈ“. Такав приступ је, по мишљењу критичара, одражавао „шовинистичке ставове наше предратне грађанске историографије“ и био озбиљна опасност која прети историографији нове Југославије, јер подрива „једну од основних тековина НОБ: [...] братство и јединство југословенских народа“.¹⁵

На „класно-национални редукционизам“ и његове опасности у тумачењу југословенске историје и на недостатак „стратегије историјске науке, која, нажалост, за целину Југославије и не постоји“ упозоравано је све чешће како се ближио крај „Титове ере“. Ова критика постала је посебно актуелна током 1980, када долази и до распада заједничких институција историчара.¹⁶ Једно систематско истраживање садржаја уџбеника историје из свих југословенских република, обављено између 1982. и 1984, показало је постојање веома ограниченог „заједничког језгра“ у наставним програмима историје у корист „републичких“ (тј. националних) садржаја. Та фиксација на догађајно-политичку историју у национално-републичким оквирима (уз запостављање друштвене и

¹¹ Ћирковић, Сима; Михаљчић, Раде, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, стр. 90, 91.

¹² Манојловић Пинтар, Олга, „Концентрични кругови памћења“, у: *Токови историје*, 1-2, 2006, стр. 91–103.

¹³ Куљић, Todor, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Београд 2006, стр. 123–155 (У даљем тексту: Куљић, Todor, *Kultura sećanja...*); Radić, Radmila, „Историја и сећање – пример 27. марта 1941“, у: *Kultura sećanja: 1941, povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ур: Bosto Sulejman; Cipek, Tihomir; Milosavljević, Olivera, Zagreb 2008, стр. 77. (у даљем тексту: Radić, R., „Историја и сећање...“)

¹⁴ Дobar пример је званично историографско тумачење војног удара 27. марта 1941. године в.: Radić, R., „Историја и сећање...“, стр. 71–81.

¹⁵ Grafenauer, B., Димић, Љ.; Станковић, Ђ., *Историографија...*, стр. 2, 9–31.

¹⁶ Stanković, Đorđe, *Istorijski stereotipi i naučno saznanje*, Београд 2004, стр. 5–9. (у даљем тексту: Stanković, Đ., *Istorijski stereotipi...*)

културне историје), била је још јаснија када је направљена анализа учесталости помена личности из уско националне, шире југословенске или светске историје. Непостојање минималне сагласности око основних историографских питања (чију је важност у југословенском случају добро маркирао један немачки колега) све је више превазилазило оквире науке или школских програма, постајући један од симптома безизлазне политичке и друштвене кризе мултиетничке федерације. Југословенски садржаји су, био је закључак те анализе, дубоко маргинализовани.

О проблему дисфункције обе југословенске државе као „заједнице сећања“ (М. Вебер), сведочи и пример кључног заједничког пројекта југословенске историографије после Другог светског рата: писање амбициозне синтезе Историје народа Југославије. Пројекат је добио државну и партијску подршку, али је велики тим академских историчара из свих република успео да произведе само прва два тома. Пројекат је заустављен, да никада не буде настављен и завршен, почетком шездесетих година 20. века. Хронолошки и проблемски, пројекат се „заглавио“ на почетку 19. века, када настају национални покрети и идеологије код три најбројнија југословенска народа. Показало се као немогуће да се политички и „национал-политички“ захтеви „усагласе“ и „уравнотеже“ са захтевима науке и „пронађе компромис“ и све усклади са текућим политичким потребама.

Да проблем није настао (само) због отпора старије генерације „буржоаских“ историчара, показује и писање званичне историје КПЈ–СКЈ. На састављање првог издања те књиге (објављеног 1963) потрошено је неколико година. Допуњено издање Историје КПЈ–СКЈ, због сличних разлога, писано је дуже од две деценије. Књига је била објављена када је распад југословенске партије већ дубоко ушао у своју последњу фазу (1989).

На првом конгресу југословенских историчара одржаном 1954. покренуто је и питање бављења најновије југословенске историје (Ј. Марјановић) и потребе њеног изучавања.¹⁷ Критикована је „теорија ’дистанце’ и пасивност професионалних историчара“ у погледу њеног изучавања. Бранко Петрановић 1965. године покушао је да постави методолошке основе рада на историји СФРЈ, указујући на бројне тешкоће и препреке (организационе, идеолошке, итд.).¹⁸

Историјске синтезе о југословенској држави остале су малобројне и њихово појављивање најчешће је доводило до стварања „политичких случајева“, првенс-

¹⁷ У хрватским уџбеницима Тито је поменут 205, у српским 65 пута. Краљ Александар Карађорђевић је у хрватским поменут 43, док је у српским поменут само 7 (!) пута; Stanković, Ђ., *Istorijski stereotipi...*, стр. 26–30. В. такође: Stojanović, Dubravka, „Udžbenici istorije kao ogledalo vremena“, у: Stojanović, Dubravka, *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*, Beograd 2010, стр. 87–124.

¹⁸ Димић, Љ.; Станковић, Ђ., *Историографија...*, стр. 2, 9–42.

твено због тумачења Другог светског рата и улоге партизанског покрета (НОБ и НОР), или недостатка „баланса“ у тумачењу улоге појединих националних корпуса у рату и револуцији, али и „југословенске друштвене стварности“.¹⁹ Осамдесетих година 20. века „сукоби око историје“, односно њеног тумачења, постали су део опште дезинтеграционе атмосфере и добијали све јаснију „националну боју“, прерастајући брзо границе академских расправа у оптужбе и вербалне ратове пуне нетрпељивости и националне искључивости.

У средишту су посебно биле разлике у тумачењима природе ратних сукоба 1941–1945. године. О важном месту „рата као оца свих ствари“, у колективном сећању у случају обе Југославије, као што су уочили неки страни и домаћи аутори W. Ноеркен, О. Пинтар Манојловић, Т. Куљић,²⁰ (Први као историјска подлога прве, Други као лабораторија историјског легитимитета друге Југославије), био је „отац и мајка свих сећања“ и политике његове историографске институционализације. По истој матрици је њихово место у ексјугословенским републикама добило институционализовано сећање на „ратове за југословенско наслеђе“ деведесетих година 20. века. Рат и његова тумачења постављају њихове нове оквире „простора колективног сећања“, као што су накнадне историографске интерпретације ратних процеса и збивања постајале и њихови гробари. Та сећања, са свим својим дубоким разликама у тумачењима, представљају озбиљну сметњу у међусобним односима сада суседних држава.²¹

Најава отварања процеса „дисконтинуитета сећања“ уклопила се доста рано међу друге симптоме ерозије југословенског система. Дискурс о еманципаторској и ослободилачкој улози нове Југославије, стварању простора за равноправну утакмицу свих „народа и народности“ потискиван је његовим, манихејским налицијем.

После Другог светског рата срушени су сви преостали споменици припадника владарске куће Карађорђевића (они које није уништио окупатор), склоњен је споменик бану Јелачићу, деценијама је одлагано постављање неких давно завршених споменика – случај са спомеником вођи Првог српског устанка 1804. Карађорђу Петровићу, итд. Од почетка деведесетих година прошлог века масовно уклањање или уништавање „идеолошки неподобних споменика“,

¹⁹ Димић, Љ.; Станковић, Ђ., *Историографија...*, стр. 2, 9–191–281.

²⁰ Као у случају Историје Југославије групе аутора објављене 1972. (енглеско издање: Ćirković, Sima; Božić, Ivan; Dedijer, Vladimir; Ekmečić, Milorad; *A History of Yugoslavia*, McGraw–Hill Book Company, New York, 1972), или D. Bilandžićeve *Historije Socijalističke Jugoslavije* (prvo izdanje) Zagreb 1978.

²¹ Wolfgang Неркен дефинисао је заједничке особине нових српских и хрватских удбеника историје: *ренационализацију, дејугославизацију и детитоизацију*; Kuljić, Todor, *Sećanje na titoizam, između diktata i otpora*, Beograd 2011, стр. 163, 164. (у даљем тексту: Kuljić, T., *Sećanje na titoizam...*)

те девастација „места сећања“ (*lieu de mé'moire*)²² такође су били део праксе „ресетовања колективног памћења“.²³ Током ратова тих деведесетих година уништен је огроман број обележја (само у Хрватској уништено је неколико хиљада споменика борцима антифашистичког отпора и цивилним жртвама рата). Девестирана су и она која су била „уписана“ на колективној мапи сећања као средишне тачке историјског легитимитета социјалистичке Југославије (спомен-подручје на Тјентишту, у Дрвару, Јајцу, итд.), али и нека везана за раније историјске догађаје (атентат у Сарајеву 1914). Било је то дословно „дизање историје у ваздух“ (М. Тодорова).²⁴

Нови симболи и споменици, нова колективна „места сећања“ и ходочашћа део су сваке „нове историје“ ексјугословенских република, симболи националног окупљања и жртвовања. Испод нових наноса, избија, често, „...употреба старе грађе у измишљању традиције новог типа за сасвим нове сврхе“. Тај феномен треба посматрати и као део општеевропског, посткомунистичког процеса „идеолошког ресетовања прошлости“.²⁵

Релативизација колаборације, „прање историјског сећања“ о стварној улози националистичких, антикомунистичких покрета и њихових вођа и припадника, „рат бројевима“ о жртвама и њиховој етничкој и религијској припадности, укључујући и оне страдале на крају рата у ликвидацијама „народних непријатеља“, само су нека од препознатљивих, „општих места“ у обрачунавању са заједничком историјом.

Ископавање остатака жртава етнички и идеолошки мотивисаних покоља у Другом светском рату и њихова инструментализација у новом политичком контексту крајем осамдесетих година 20. века била је макабрична најава новог грађанског рата и страдања. До тада „национално неутрализоване“ „жртве фашистичког терора“ добијају своју националну припадност, уз именовање националне припадности егзекутора; тај, иначе, током постојања југословенске државе уобичајен манир (у неким облицима и у Краљевини СХС/Југославији) био је у функцији и „неутралисања“ негативе стране заједничке прошлости. Она је ипак налазила своје место у неофицијелним нишама сећања: породичне, локалне и националне традиције и митови показали су се живијим и виталнијим од критичке историографије.

Југословенски комунизам је са великим ратним, победничким капиталом, ступио на сцену и са већ изграђеном широком подлогом своје „традиције“ и мита

²² Nora, Pierre, *Les lieux de memoire*, Paris 1997.

²³ Као што је био случај са меморијалним комплексима везаним за Други светски рат у Јасеновцу, на Петровој гори, Тјентишту и на другим местима. В.: Karge, Hajke, *Sećanje u kameni-okamenjeno sećanje?* Beograd 2014.

²⁴ Todorova, M., *Dizanje istorije u vazduh. Ogleđi o Balkanu*, Beograd 2010, стр. 139–175.

²⁵ Hobsbom, Erik, Rajdžer, Terens, (prir.), *Izmišljanje tradicije*, Beograd 2011, стр. 12. (у даљем тексту: Hobsbom, E., Rajdžer, T. (prir.), *Izmišljanje...*)

(борбеног, херојског и оног о својим жртвама). Они добијају једно од централних места у процесу легитимисања политичке ексклузивности нове власти као „историјске неминовности“, са епицентром нове традиције у „лику и делу“ вође Партије и државе Јосипа Броза Тита. У југословенским оквирима култ НОР-а био је недељив од личног култа Тита и имао је снажно наглашену не само идеолошку и политичку већ и колективно-емоционалну функцију. Титов култ био је институционализован, у касној фази подупрт законима о употреби његовог „лика и дела“; био је канонизован као „осовина“ свих кључних историјских процеса југословенске, али и европске и светске политичке позорнице од Другог светског рата до почетка 1980. године. Историографска тумачења Титове улоге на крају остају као готово једина неприкосновена („универзална“) спојница опште југословенске историје, чији значај није до краја тих осамдесетих година отворено (осим у дисидентским круговима) био довођен у питање. После његове смрти, 1980. године, култ је био даље подупиран грчевитим инсистирањем његових наследника да га одрже, што је био један од парадокса система који се нашао у слепој улици – у складу са паролом „И после Тита Тито“. Његова смрт и распад система који је оставио својим политичким епигонима и свим Југословенима, нису били довољни да се, до данас, тај култ темељно историографски и колективно-психолошки рационално и критички деконструише.²⁶

Почетком деведесетих година 20. века гласови да се сви симболи његове владавине, укључујући и његов маузолеј, уклоне, постепено су утихнули. Били су мотивисани пре идеолошком нетрпељивошћу него жељом за критичким преиспитивањем његове историјске улоге. Долазили су – већином из редова бивших, сада „национално освешћених“ комуниста (који су изабрали да се „не сећају“ и да једни друге „не подсећају“ на ту чињеницу – М. Тодорова), који су изабрали нове историјске узоре. Мртав Тито је у ексјугословенском посткомунизму „делимично преживео“ као туристичка атракција и изазовна историографска тема. Неприкосновени владар социјалистичке федерације Јосип Броз остао је без готово свих „својих“ улица, школа, касарни, уклањани су споменици, брисано је његово име као додатак именима градова (у свакој републици и покрајинама по један град је био „Титов“), тумачења његове улоге добијала су и невероватне варијације. На другој страни, брутална стварност тих година неутралисала је или избрисала из сећања добар део негативних искустава и проблема коју су пратили „Титову Југославију“; новом „редукцијом сећања“ исконструисана је слика која је требало да буде потврда чак и за многе његове љуте противнике – о предностима живота у бившој држави у поређењу са свежим искуствима транзиције и грађанских ратова.²⁷

²⁶ Kuljić, Todor, *Tito – sociološko-istorijska studija*, Beograd 1998.

²⁷ В. у: Velikonja, Mitja, *Titostalgija*, Beograd 2010; Kuljić, T., *Sećanje na titoizam...*

Тако је феномен „Тигосталгије“ (као део разних „сталгија“ у бившим комунистичким државама), од оне сентиментално-некритичне и искрене до оне ироничне, постао „опште место“ и део заједничког постјугословенског наслеђа. Тодор Куљић и Загорка Голубовић сматрају да је сећање на „Тита и социјализам“ више од обичне носталгије; сећање на живот у СФРЈ добија статус „златног доба“, јер је претходило свеопштем распаду и катастрофи.²⁸ И у овом случају се може прихватити тачност тврдње како „потребе садашњице намећу слике прошлости, али и слика прошлости повратно делује на актуелне процесе“.²⁹

Такође, може се поставити питање о спремности посткомунистичких југословенских друштава (као „заједница нелагодног сећања [...] на прошлост која сведочи о њиховој недоследности“) да рационализују своју прошлост (Т. Куљић). Отуда је избегавање подсећања на живот у једној држави (и за многе чланство у једној партији) део „бекства од заједничке историје“, неспремност да се суочи са нечим што је било, деценијама, историјска стварност. „Прећутна сагласност“ о том питању постојала је међу свим старо-новим елитама националних – националистичких пројеката у ексјугословенским републикама.

Подсећање на богату југословенску антифашистичку прошлост и Други светски рат довођено је до краја осамдесетих година 20. века искључиво у везу са комунистичком идеологијом. Од деведесетих је постало непожељно и потиснуто. На његово место дошло је оно које је уздизало покрете и идеје које су у Другом светском рату и после њега поражене и уклоњене са сцене (од локалних фашистичких и колаборационистичких покрета и партија, националистичких групација, монархије, грађанских партија, итд.) као израз „духа новог времена“, како су га разумели његови инжењери. Некомпатибилност таквог заокрета са декларисаном демократизацијом и стварањем грађанског друштва по европским узорима (укључујући и важност европске антифашистичке традиције, као једног од везивних елемената) постала је, са постепеном нормализацијом стања у региону, упадљива и захтевала „корекције“ и „компромисе“. Нова ситуација, посебно као последица ратних сукоба тих година, довела је до замене симбола (враћање старих), настанка нових места колективног сећања (нове масовне гробнице, споменици погинулим цивилима и борцима, нови култови хероја и националних мученика) и до њихове оштре „национализације“.³⁰ Како тврди Е. Хобсбом, „сви ти феномени почивају на вежбама из социјалног инжењеринга,

²⁸ Kuljić, Todor, *Umkämpfte Vergangenheiten. Die Kultur der Erinnerung im postjugoslawischen Raum*, Berlin 2010, стр. 141 (у даљем тексту: Kuljić, T., *Umkämpfte...*); Golubović, Zagorka, Spasić, Ivana, Pavićević, Đorđe, *Politika i svakodnevni život: Srbija 1999–2002*, Beograd 2003, стр. 100–102.

²⁹ Kuljić, Todor, *Kultura sećanja...*, стр. 5.

³⁰ Kuljić, T., *Umkämpfte...*, стр. 106–109.

које су често намерне и увек иновативне већ и само због тога што историјска новина подразумева иновацију³¹.

Готово до пароксизма непомерљиво преовлађује схватање да историографија служи првенствено, ако не искључиво, за „одбрану“ или „потврду“ националних, политичких, идеолошких, или неких других интереса, те да је она пре свега инструмент политике. Националне идеје током деведесетих година 20. века знатно су удаљиле не само историографије ексјугословенских република једне од других већ и од трендова европске историографије. Историографија је платила цену стављања у службу национално-политичке легитимације новог политичког поретка и својом парохизацијом, етноцентризмом, самовиктимизацијом, уз отварање простора за појаву и бујање параисторијског корова и етногенетских „новоромантичарских“ митоманија – са последицама у које се може убројати и колективни „аутизам сећања“.³²

Смиривање ратних сукоба и политичких тензија, успостављање академске комуникације отворило је перспективу постепене нормализације. Стара питања о која се саплитала југословенска историографија ипак и даље бацају своју дугу сенку. Њима се придружују нова, спорна (карактер распада државе, питање кривице, жртва, итд.). „Историографски ревизионизам“, са национал-политичким и идеолошким предзнаком, наставља да постоји паралелно са тежњама модерне историјске методологије, која је отворила расправу о потреби систематског аналитичког преиспитивања садржаја и функционисања великог, замршеног, тешко дељивог комплекса заједничког „југословенског наслеђа“. Његов важан део је свакако и заједничко историјско искуство, изукрштане и сукобљене традиције, националне митологије, али и потреба њихове рационализације.

„Бекство од југословенске историје“ се успорава, она нормализацијом политичког окружења ипак бива, макар селективно, и често невољно, признавана као део сопствене прошлости. Она је такође – како показује историографска продукција покренута кризом деведесетих година 20. века – део европског историјског наслеђа, захваљујући и занимању и радовима нејугословенских историчара. Истраживачка привлачност тог по много чему спорног простора почела је ипак да даје добре плодове.

³¹ Hobsbom, E., Rajdžer, T. (прir.), *Izmišljanje...*, стр. 25.

³² О овом феномену в.: Радић, Радивој, *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: Слово против „новоромантичара“*, Београд 2005. (друго издање).